AFG‘ON URUSHI QATNASHCHILARINING IJTIMOIY VA IQTISODIY HUQUQLARINI HIMOYA QILISH BORASIDAGI ISHLAR

Uzoqov Begali Nuraliyevich

Ichki ishlar vazirligi Qashqadaryo akademik litseyi tarix fani o’qituvchisi

uzoqovbegali372@gmail.com. Tel:+998 908908887

https://orcid.org/0009-0005-0419-9779

Annotatsiya. *Bu maqolada O‘zbekistonda Afg‘on urushi qatnashchilarining ijtimoiy huquqlarini himoya qilish borasida amalga oshirilgan ishlar tarixiy-huquqiy jihatdan tahlil etiladi. Unda 1979–1989-yillardagi Afg‘on urushi va uning o‘zbekistonlik harbiy xizmatchilar hayotiga ta’siri, mustaqillikning dastlabki yillarida baynalmilalchi jangchilarni qo‘llab-quvvatlash masalalari yoritiladi.*

Kalit so‘zlar: *Afg‘on urushi, baynalmilalchi jangchilar, harbiy faxriylar, ijtimoiy himoya, ijtimoiy huquqlar, pensiya ta’minoti, imtiyozlar, O‘zbekiston, tarixiy-huquqiy tahlil.*

KIRISH. XX asrning ikkinchi yarmida sodir bo‘lgan Afg‘oniston urushi sobiq Sovet Ittifoqi tarkibidagi respublikalar, jumladan, O‘zbekiston aholisi hayotida chuqur iz qoldirgan tarixiy voqealardan biri hisoblanadi. Aniqlashtirilgan ma‘lumotlarga ko‘ra, Afg‘onistonda halok bo‘lgan jangchilar ro‘yxati «XOTIRA KITOBI (Afg‘onistonda halok bo‘lgan sovet jangchilari haqida)»da yoritilgan, 2 tomlik, Harbiy nashriyot, Moskva, 1995 va 1999 yillar. Bu kitobga ko‘ra: «Afg‘onistondagi sovet qo‘shinlari cheklangan kontingentining to‘qqiz yillik harbiy kampaniyasi natijasida Sovet Armiyasi, SSSR Davlat xavfsizlik qo‘mitasi, Ichki ishlar vazirligi harbiy xizmatchilari va xizmatchilaridan jami 14,5 ming kishi halok bo‘ldi. Kitob ikki tomlik nashr bo‘lib, unda halok bo‘lganlarning familiyalari va foto portretlari alifbo tartibida joylashtirilgan, shuningdek har birining qisqa tarjimai holi, halok bo‘lish (o‘lim) holatlari, dafn joyi haqida ma‘lumot berilgan. Alohida ro‘yxat bilan hozirgacha taqdiri noma‘lum bedarak yo‘qolgan jangchilarning familiyalari

kiritilgan». Ular orasida o‘zbekistonliklar 1512 kishi 1. 1979-yil dekabr oyida Sovet qo‘shinlarining Afg‘onistonga kiritilishi bilan boshlangan harbiy harakatlar 1989-yil fevral oyida sovet qo‘shinlarining mamlakatdan olib chiqib ketilishi bilan yakunlandi. Bu urushda O‘zbekiston hududida yashagan ko‘plab yoshlar ham harbiy xizmatni o‘tab, jangovar harakatlarda ishtirok etdilar. Urush qatnashchilarining harbiy xizmatdan qaytgandan keyingi hayoti, ularning sog‘lig‘ini tiklash, mehnat faoliyatiga qaytishi, oilasini moddiy jihatdan ta’minlashi va jamiyatga moslashishi muhim ijtimoiy masalalardan biri bo‘ldi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODLAR. Mazkur tadqiqot tarixiy va huquqiy tahlil usullariga asoslanadi. Tadqiqot jarayonida tarixiylik, xronologik izchillik, tizimli tahlil, qiyosiy-huquqiy tahlil va ilmiy umumlashtirish metodlaridan foydalanildi. Sovet Qurolli Kuchlarini Afg‘oniston Respublikasi hududiga kiritish haqidagi qarorni kollegial (ataylab) tarzda qabul qilishdi. Qaror qabul qilingandan keyin Sovet Qurolli Kuchlarining muntazam qo‘shinlari zaxiradan chaqirilgan qo‘shma tarkib bilan birga 1979 yil 27–28 dekabrda internatsional yordam ko‘rsatish uchun Afg‘oniston hududiga kirdi2. Sovet qo‘shinlari ishtirokidagi Afg‘oniston zaminidagi urush to‘qqiz yildan ortiq davom etdi. Jami halok bo‘lganlar va yaralaridan vafot etganlar 13 833 kishi, 330 kishi bedarak yo‘qolgan 3.

Halok bo‘lganlar orasida: ruslar — 6 879 kishi; ukrainlar — 2 374; o‘zbeklar — 1 067; belaruslar — 611; qozoqlar — 361; turkmanlar — 281; tojiklar — 239; ozarbayjonliklar — 195; qirg‘izlar — 102; armanlar — 98; gruzinlar — 81; litvaliklar — 57; latishlar — 23; estonlar — 15 kishi 4.

Afg‘on urushi qatnashchilarining ijtimoiy himoyasi bilan bog‘liq masalalar urush davri, mustaqillikning dastlabki yillari va keyingi islohotlar bosqichlari kesimida ko‘rib chiqildi. Bu yondashuv ijtimoiy himoya tizimidagi o‘zgarishlarni

1 Одноколенко О. Кто тебя выдумал Афган. Газета “Красная Звезда” от 17 октября 1992.
2 Рофи Пардаев “Афганская командировка” (факты и воспоминания) Ташкент “Muharrir nashriyoti” 2013.
3 Одноколенко О. Кто тебя выдумал Афган. Газета “Красная Звезда” от 17 октября 1992.
4 Рофи Пардаев “Афганская командировка” (факты и воспоминания) Ташкент “Muharrir nashriyoti” 2013.

tarixiy sharoit bilan bog‘liq holda tushuntirish imkonini beradi. 1979–1989-yillardagi urush davri, 1991-yildan keyingi mustaqillik sharoiti hamda 2022-yilda imtiyozli transport kartalarini joriy etish bilan bog‘liq huquqiy o‘zgarishlar o‘rganildi. O‘zbekiston Respublikasining pensiya ta’minotiga oid qonunchiligi, davlat pensiyalarini tayinlash va to‘lash tartibiga oid hujjatlar hamda Vazirlar Mahkamasining 2022-yil 16-sentabrdagi 507-son qarori tahlil qilindi. Xususan, mazkur qarorda Afg‘oniston Respublikasida va boshqa davlatlar hududidagi jangovar harakatlarda qatnashgan sobiq baynalmilalchi jangchilarning shahar yo‘lovchilar transportidan bepul foydalanish huquqiga ega toifalar qatorida ko‘rsatilishi alohida o‘rganildi. Tadqiqotning manbaviy asosini normativ-huquqiy hujjatlar, mavzuga oid ilmiy maqolalar va tarixiy materiallar tashkil etadi. Tadqiqot hujjatli manbalarni tahlil qilishga asoslangan bo‘lib, unda Afg‘on urushi qatnashchilarining umumiy soni, ularga ajratilgan mablag‘lar yoki ko‘rsatilgan xizmatlar samaradorligi bo‘yicha mustaqil statistik hisob-kitoblar amalga oshirilmagan. Shu sababli natijalar, avvalo, huquqiy kafolatlar va ijtimoiy siyosat yo‘nalishlarini aniqlash bilan cheklanadi.

NATIJALAR. Afg‘on urushi qatnashchilarini ijtimoiy himoya qilish masalasi, avvalo, ularning harbiy xizmatdan keyingi hayoti bilan bog‘liq ehtiyojlardan kelib chiqqan. Urushda qatnashgan harbiy xizmatchilarning ayrimlari sog‘lig‘ida jiddiy muammolar bilan qaytgan, boshqalari esa fuqarolik hayotiga moslashish, ish topish va oilaviy sharoitini yaxshilash zarurati bilan yuzma-yuz kelgan. 1991-yilda O‘zbekiston mustaqillikka erishgach, ilgari shakllangan ijtimoiy ta’minot mexanizmlarini milliy qonunchilik asosida tartibga solish zarurati yuzaga keldi. Bu davrda ijtimoiy himoyaning asosiy vazifalaridan biri aholining ehtiyojmand qatlamlarini, jumladan, urush qatnashchilari va nogironligi bo‘lgan shaxslarni qo‘llab-quvvatlash bo‘ldi. Afg‘on urushi qatnashchilarining ijtimoiy muammolarini o‘rganishda ularni yagona toifa sifatida ko‘rib chiqish bilan cheklanmaslik lozim. Chunki sog‘lig‘i saqlangan, mehnat faoliyatini davom ettirayotgan faxriylarning ehtiyojlari urush oqibatida nogironlikka uchragan yoki doimiy tibbiy yordamga muhtoj shaxslarning ehtiyojlaridan farq qiladi. Shu bois ijtimoiy himoya

mexanizmlarini ishlab chiqishda individual ehtiyojlarni hisobga olish muhim ahamiyat kasb etadi. O‘zbekiston mustaqillikka erishganidan keyingi davrda fuqarolarning pensiya ta’minoti va ijtimoiy himoyasiga oid milliy qonunchilik shakllantirildi. Jumladan, 1993-yil 3-sentabrda qabul qilingan “Fuqarolarning davlat pensiya ta’minoti to‘g‘risida”gi Qonun davlat pensiya ta’minotining asosiy huquqiy manbalaridan biri hisoblanadi. Ushbu qonunchilik doirasida pensiya olish huquqi, zarur mehnat staji va boshqa tegishli shartlar tartibga solinadi. Afg‘on urushi qatnashchilarining pensiya ta’minoti masalasida ularning harbiy xizmat davri, mehnat faoliyati, nogironlik holati va qonunchilikda nazarda tutilgan boshqa shartlar muhim o‘rin tutadi. Muayyan kafolatning qo‘llanishi shaxsning huquqiy maqomi va tegishli normativ-huquqiy hujjatlarga bog‘liq. Davlat pensiyalarini tayinlash va to‘lash tartibini belgilovchi 2022-yil 13-oktabrdagi 592-son qaror bilan tasdiqlangan nizom ham ushbu sohaning huquqiy asoslarini belgilashda muhim ahamiyatga ega. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2022-yil 16-sentabrdagi 507-son qarori bilan ayrim toifadagi fuqarolarga shahar yo‘lovchilar transportidan bepul foydalanish huquqini beruvchi imtiyozli transport kartalarini taqdim etish tartibi belgilandi. Afg‘on urushi qatnashchilarining ijtimoiy himoyasini faqat qonunchilikda belgilangan imtiyozlar bilan baholash yetarli emas. Ularning turmush darajasini yaxshilashda moddiy yordam, tibbiy xizmatlar, bandlikka ko‘maklashish va jamoatchilik e’tibori ham muhim o‘rin tutadi.

MUNOZARA BO’LIMI. Tadqiqot natijalari O‘zbekistonda Afg‘on urushi qatnashchilarining ijtimoiy himoyasi bir nechta o‘zaro bog‘liq yo‘nalishlardan tashkil topishini ko‘rsatadi. Bular huquqiy kafolatlarni belgilash, pensiya ta’minotini tartibga solish, ayrim ijtimoiy imtiyozlarni taqdim etish, tibbiy-ijtimoiy xizmatlardan foydalanish va jamiyatda faxriylarga nisbatan hurmatni mustahkamlashdan iborat 5. Vazirlar Mahkamasining 2022-yildagi 507-son qarori asosida imtiyozli transport

5 O‘zbekiston Respublikasining “Fuqarolarning davlat pensiya ta’minoti to‘g‘risida”gi Qonuni. 1993-yil 3-sentabr, 938-XII-son.

kartalarini joriy etish huquqiy kafolatlarni amaliy xizmat shakliga aylantirishning muhim misolidir.

XULOSA. O‘zbekistonda Afg‘on urushi qatnashchilarining ijtimoiy huquqlarini himoya qilish masalasi mamlakatning tarixiy tajribasi, mustaqillik davrida shakllangan ijtimoiy siyosati va amaldagi qonunchilik bilan chambarchas bog‘liq. Urush qatnashchilarining harbiy xizmatdan keyingi hayoti va ijtimoiy ehtiyojlari davlat tomonidan huquqiy kafolatlar yaratish, ijtimoiy ta’minot mexanizmlarini rivojlantirish va turli imtiyozlarni joriy etishni taqozo etadi. Tadqiqot davomida pensiya ta’minotiga oid qonunchilik hamda 2022-yil 16-sentabrdagi 507-son qaror kabi huquqiy manbalar o‘rganildi. Mazkur qarorda Afg‘oniston Respublikasida va boshqa davlatlar hududidagi jangovar harakatlarda qatnashgan sobiq baynalmilalchi jangchilarning shahar yo‘lovchilar transportidan bepul foydalanish huquqiga ega toifalar qatoriga kiritilishi ijtimoiy qo‘llab-quvvatlashning aniq huquqiy misoli hisoblanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO’YXATI:

1. O‘zbekiston Respublikasining “Fuqarolarning davlat pensiya ta’minoti to‘g‘risida”gi Qonuni. 1993-yil 3-sentabr, 938-XII-son.
2. Рофи Пардаев “Афганская командировка” (факты и воспоминания) Ташкент “Muharrir nashriyoti” 2013.
3. Одноколенко О. Кто тебя выдумал Афган. Газета “Красная Звезда” от 17 октября 1992.
4. Олейник А. С войной покончили мы счеты? Газета “Красная Звезда” 15 февраля 1990. № 36.